

LA PRESENCIA DE LA LENGUA AMAZIGA (O BERBER)

Carles CASTELLANOS i Hassan AKILOUD
(amb la col·laboració d'Abdelghani El Molghy)

Abordar la qüestió de la presència de la llengua amaziga a casa nostra demana fer prèviament una breu descripció d'aquesta realitat al seu lloc d'origen, el nord d'Àfrica.

APUNTS SOBRE LA IDENTITAT CULTURAL I LINGÜÍSTICA AMAZIGUES

El poble amazig actual és el descendent de la població que habitava el nord d'Àfrica abans de l'expansió arabomusulmana del segle VII, en un territori que va des de les illes Canàries i l'oceà Atlàntic fins als límits occidentals d'Egipte; i des del Mediterrani al nord fins als rius Senegal i Níger i el massís del Tibesti al sud.

Les zones costaneres d'aquesta àrea geogràfica foren dominades des d'antic per diferents colonitzacions, especialment la fenícia i la cartaginesa i més tard foren sotmeses a l'imperi romà. D'aquesta època de romanització queden restes arqueològiques i alguns manlleus en el lèxic amazig que comentarem més endavant.

A partir de finals del segle VII té lloc l'expansió arabomusulmana de l'Àfrica nord-occidental, que representarà una islamització lenta i progressiva a partir del segle VIII i una arabització paral·lela. Aquest procés no és exempt, però, d'enfrontaments ni de contradiccions, com ho testimonien diverses fonts entre les quals el famós pròleg de la Història d'Ibn Khaldun. En aquest procés la llengua àrab s'estendrà sobretot per les terres planes i deixarà una empremta important en la majoria dels parlars amazigs (més sensible als parlars més orientals i més septentrionals).

En èpoques més recents, sobretot a partir de la meitat del segle passat, la colonització europea (fonamentalment francesa i espanyola) també ha fet sentir la seva influència en la llengua amaziga.

L'extensa zona geogràfica que hem descrit com a hàbitat originari de la població amaziga és avui habitada –amb l'excepció de les illes Canàries– fonamentalment per població de llengua amaziga i de llengua àrab; aquesta darrera pot ser considerada en bona part població amaziga arabitzada, sobretot lingüísticament.

La presència de la llengua amaziga avui dia en l'àrea esmentada encara és important, però és difícil d'avaluar amb exactitud a causa de la manca de dades fiables procedents dels països on és parlada. Segons les estimacions més segures (Chaker, 1998), la llengua amaziga és parlada al Marroc per un 40-50% de la població i a Algèria per un 20-30%, i és en aquests dos territoris on existeixen les zones de poblament de llengua amaziga més compacte. El nombre total de parlants d'amazig sobrepassa segurament els 20 milions.

La llengua amaziga –denominada pels parlants mateixos, en femení: *tamazigt*– és una llengua afroasiàtica amb característiques pròximes a les llengües semítiques (com l'àrab i l'hebreu) en alguns aspectes fonètics i d'estructura morfològica, però força allunyada d'aquestes llengües en el lèxic i en les funcions morfosintàctiques. Si haguéssim de fer una com-

paració podríem dir que la distància lingüística entre la llengua amaziga i la llengua àrab és d'un ordre semblant a la que existeix entre el grec i el català.

Els principals parlars amazigs són: a la zona del nord, el *rifeny* o *tarifit* al nord del Marroc i el *cabilenc* o *taqbaylit* al nord d'Algèria. Més al sud, fonamentalment el parlar conegut amb la denominació general, és a dir, *tamazight* i que és parlat al nord de l'Atlas marroquí i el parlar *taixelhit* (conegut també pel noms àrabs i afrancesats *chelha* i *chleuh*) del sud del Marroc. Finalment el *tuareg* o *tamaixegt*, parlat al desert del Sàhara entre Algèria, Mali i Níger.

El *tamaixegt* és l'únic parlar que ha conservat fins avui l'antiga escriptura amaziga anomenada *tifinag* relacionada molt possiblement amb l'antiga escriptura líbica. D'altra banda, el *taixelhit* és el parlar amb més tradició literària escrita: se'n conserven escrits del segle XVIII en grafia àrab. El *cabilenc* és el parlar que ha rebut un impuls modern principal en l'edició de revistes i llibres, reivindicació de l'ús social, etc. Pel que fa al *rifeny* és principalment la llengua de les muntanyes del Rif i contrades veïnes, una àrea que ha donat una gran part de la població nord-africana emigrada a Europa i especialment a l'Estat espanyol i a Catalunya en les darreres dècades.

Actualment la llengua amaziga s'escriu principalment amb alfabet llatí. Existeix també una utilització creixent, per a usos principalment simbòlics, de l'alfabet *tifinag*, en la versió actualitzada anomenada *neotifinag*.

Malgrat la independència política dels països africans on l'amazig és parlat, aquesta llengua tan sols és oficial als estats de Níger i de Mali, on habiten els tuaregs. Al Marroc, Algèria, Tunis, Líbia, Mauritània i el Txad, la llengua amaziga no té cap mena d'estatus polític oficial. A Algèria i al Marroc, aquesta llengua compta amb alguns àmbits d'ús públic (revistes, petits espais de ràdio, cançó) i amb un moviment cultural important.

Consideracions sociolingüístiques

A causa de les característiques geogràfiques, culturals i polítiques descrites, la llengua amaziga al nord d'Àfrica ha posseït fins a èpoques recents, en moltes de les regions on era parlada, la consideració de conjunt de parlars dispersos i relegats a àmbits rurals. Hi afegirem aquí, com a incís, que la denominació externa mateixa d'aquesta llengua amb el nom *berber* reflecteix una consideració pejorativa: es tracta d'una denominació d'origen àrab per mitjà de la qual aquest grup lingüístic dominant designava una llengua per a ells incomprendible i que associaven a una mena d'embarbussament expressat per mitjà de l'onomatopeia *ber-ber*; una designació que és paral·lela a la de *bàrbars* emprada pels grecs en usos semblants. Per aquestes raons, aquesta denominació de *berber* és en general rebutjada pels mateixos parlants com a nom ètnic identificador.

Les condicions sociolingüístiques generals han portat cap a una arabització progressiva que s'ha accentuat encara al segle XX amb la constitució dels nous estats independents.

En les darreres dècades, en uns estats proclamats com a "àrabs", la manca de cap mena de reconeixement oficial per a la llengua amaziga ha anat acompanyada de l'exclusió gairebé total dels mitjans de comunicació (que a Tunis, Algèria i el Marroc funcionen gairebé exclusivament en àrab i en francès) i aquest fet, juntament amb l'escolarització de la població feta en àrab, ha accelerat la pressió arabitzadora. Cadi (1987) assenyala referint-se a la situació al Marroc que respecte a les altres llengües en contacte, àrab i francès, "*la llengua tamazight (amb els seus tres dialectes) és el codi més desfavorit car els parlants de tamazight es troben obligats a passar pel multilingüisme*".

Boukous (1995) analitza les diferents varietats lingüístiques en presència al Marroc. Pel que fa a la presència de les llengües d'origen europeu, recorda que l'espanyol es consolida a partir de finals del segle XIX i sobretot a partir de 1911, després de l'ocupació militar de la zona nord del Marroc i de Sidi Ifni sota Protectorat d'aquest Estat. Amb la pèrdua ulterior d'aquestes colònies la llengua espanyola perd el seu estatus de llengua dominant i manté tan sols una posició feble en aquestes zones esmentades. El francès és present institucionalment al Marroc des de 1911 i les institucions escolars de motlle francès havien format, fins al moment de la independència, l'essencial dels quadres del país.

Boukous aplica les nocions d'*estandardització* (entesa com el conjunt de les normes lingüístiques i socials), *historicitat*, *autonomia* i *vitalitat* a les diferents varietats lingüístiques en presència i assenyalava que l'estandardització és un concepte que només és aplicable a l'àrab clàssic o estàndard; tant l'àrab dialectal com els diferents parlars amazigs tot i tenir unes normes implícites no es beneficien d'una estandardització. Pel que fa a la noció d'historicitat és aplicable fonamentalment a l'amazig. La noció d'autonomia, en canvi, és aplicable tan sols a la llengua amaziga, ja que l'àrab dialectal posseeix una relació d'heteronomia respecte a l'àrab estàndard. Finalment, la noció de vitalitat (manifestada per l'existència d'una comunitat lingüística nativa) s'aplica a l'amazig i a l'àrab dialectal.

Les diferències en l'estatus lingüístic i en l'ús de les diferents varietats lingüístiques utilitzades al Marroc estableixen unes relacions de tipus jeràrquic de tal manera que les llengües no maternes, l'àrab estàndard i el francès, ocupen posicions privilegiades en la jerarquia dels usos lingüístics mentre que hi són menystingudes les llengües maternes: l'amazig i l'àrab dialectal.

La confrontació fonamental s'estableix, però, en els usos pràctics entre l'àrab dialectal (progressivament reforçat per l'emergència de l'anomenat *àrab mitjà* –*arabe médian*, segons la designació utilitzada per Boukous en llengua francesa– utilitzat en els usos públics de masses i no tan allunyat de l'àrab dialectal com les formes clàssiques) i l'amazig, llengua que es troba sotmesa a un procés de substitució a partir d'una situació creixent de bilingüisme unilateral de la comunitat amazigòfona.

De tota manera Boukous assenyalava també que en els darrers vint anys la persistència d'aquesta situació de discriminació i també la forta emigració a Europa han portat a desenvolupar en totes les zones de llengua amaziga una consciència de la pròpia identitat que s'ha traduït principalment en l'eclosió d'un important moviment cultural de masses (cançó, revistes, etc.) i en un moviment d'estudis i recerques remarcable. Tot plegat ha fet que la reivindicació de la identitat amaziga es comenci també a plantejar en termes polítics especialment a Algèria i al Marroc i que s'estengui la consciència global de la unitat bàsica de tots els *amazighen*.

Les tendències més marcades del moviment amazigista, assenyalades entre d'altres autors per Chaker (1998), són la seva oposició a la ideologia araboislàmica i tradicionalista oficial i la tendència a definir unes referències culturals específicament nord-africanes i amb una orientació modernista. Una orientació modernista que Boukous en l'obra citada no dubta a qualificar d'"incòmoda" en el sistema polític actual.

Després de l'ascens del Moviment Cultural Amazig dels anys setanta i vuitanta (culminat amb l'anomenada Primavera Amaziga –*Tafsut Tamzight*– de 1980) es produeix un cert canvi en aquestes afirmacions. A l'allocució final del president algerià Chadli Bendjedid al V Congrés de l'FLN (desembre de 1983) recorda tan sols la influència dels amazigs en la història passada d'Algèria tot assenyalant que "van adoptar la llengua àrab com a llengua de religió, vehicle de civilització i de ciència".

Per la seva banda el rei Hassan V del Marroc va esmentar en el seu discurs del 20 d'agost de 1994 els "dialectes" parlats al Marroc, com a components de la "cultura nacional" i va insinuar la conveniència de la seva introducció en el sistema escolar o si més no en l'escola primària.

El govern algerià va signar un decret (28 de maig de 1995) que preveia la creació d'un Haut Comité à l'Amazighité. De fet, però, ni aquesta mesura ni les declaracions retòriques esmentades han representat cap avanç substancial. La prova d'aquest immobilitisme oficial és el fet que en les constitucions recents tant d'Algèria (28 de novembre de 1996) com del Marroc (13 de setembre de 1996) no hi ha cap referència a la realitat actual de la llengua amaziga.

El moviment cultural amazig ha anat estenent la seva influència al llarg dels dos darrers decennis: d'una banda s'han multiplicat les associacions culturals i les iniciatives d'estudi i de promoció cultural en els àmbits universitaris amb un nombre creixent de tesis doctorals, en bona part defensades a França.

Una altra dada significativa que assenyalava Boukous (1995:204) fa referència a un canvi social important esdevingut al Marroc: "el lloc de producció de la cultura amaziga ja no és exclusivament la societat rural"; la cultura es produeix cada dia més "a les aglomeracions urbanes, especialment Casablanca, Rabat, Agadir, Nador, Marràqueix, la qual cosa no deixa de tenir repercussions considerables sobre l'evolució d'aquesta cultura".

L'increment del moviment cultural al país d'origen ha tingut repercussions a escala internacional. Recordarem tan sols la confluència de les organitzacions culturals marroquines l'any 1991 reivindicant per a l'amazig l'ensenyament oficial i l'ús públic als mitjans de comunicació en el "Manifest de la llengua i la cultura berbers"; la presència de la reivindicació amaziga a la Conferència Internacional dels Drets de l'Home de 1993 a Viena; la Declaració de Dournenez el 26 d'agost de 1994 a Bretanya, en ocasió del Festival Internacional de Cinema Amazig, signada per 23 associacions amazigues provinents de la diàspora i d'arreu de l'Àfrica del nord; la Creació del Congrés Mundial Amazig l'any següent; i la presència activa dels amazigs a la Declaració Universal dels Drets Lingüístics de Barcelona (juny 1996).

LA LLENGUA AMAZIGA EN EL CONTEXT DE L'EMIGRACIÓ A EUROPA

La presència amaziga a Europa és de data antiga i ha estat important, particularment a França. La fase més remarcable d'aquesta immigració arrenca ja a finals del segle passat després de la insurrecció del 1871 a Algèria. Fins a l'any 1945 la gran majoria de la immigració d'origen algerià era cabilenc i es pot avaluar en desenes de milers de persones. El volum d'aquests desplaçaments humans augmenta després de la Segona Guerra Mundial: al 1954 es comptabilitzen 212.000 algerians al territori metropolità de l'Estat francès. La composició és també més variada; a més d'un component fonamental que continua essent cabilenc, la immigració provinent del nord d'Àfrica compta amb percentatges importants de població de llengua àrab i també d'altres zones amazigòfones (principalment de la zona del Sus, regió d'Agadir, al sud del Marroc). Actualment es calcula un total d'uns dos milions de persones d'origen nord-africà a l'Estat francès, de les quals prop d'un milió són amazigòfons (la majoria dels quals d'origen cabilenc i uns 250.000 de la zona del Sus).

Dins l'hexàgon, es concentren sobretot a París, a Provença (conurbació de Marsella) i a les zones del nord vinculades amb l'àrea neerlandesa (Lille).

Després de la independència, s'accentua l'emigració i s'estén per diversos països europeus: Països Baixos, Bèlgica, Alemanya, i més tardanament, amb la imposició dels visats i les restriccions polítiques a la immigració, aquesta es desplaça a Itàlia i al conjunt de l'Estat espanyol. Aquest fenomen migratori —ens recorda El Molghy— es presenta en dues fases: en primer lloc s'ha produït la immigració d'homes de mitjana edat, casats i no casats, la majoria sense estudis i d'origen rural. Aquestes característiques canvien amb el temps: l'establització de la població immigrada comporta l'arribada de població femenina; i una onada més recent és composta de població jove i en general amb estudis (que van des dels primaris als universitaris).

Aquest mateix expert en qüestions migratòries esmentat més amunt, ens recorda la tendència a l'agrupament de la població immigrada per raons de cohesió i de cooperació en les tasques del nou assentament. En el cas de la immigració amaziga, aquesta s'estableix generalment per regions d'origen lingüísticament homogeni; així en resulten àrees amb una presència hegemònica de població rifenya, d'altres destinacions preferides pels amazigs del Sus, d'altres pels cabilencs, etc. Aquesta concentració de la població per origen geogràfic i característiques lingüístiques i culturals afavoreix la conservació de la pròpia identitat i ha permès el desplegament de les primeres infra estructures culturals. L'aparició de la cançó moderna amaziga i més tard de les primeres realitzacions cinematogràfiques ha estat possible, per exemple, gràcies a la concentració de població amaziga originària de Cabília i del Sus a la regió de París.

El fenomen associatiu és, però, encara incipient. Tal com ho recorda Tilmatine (1997b, p. 89) es tracta d'un moviment de tipus cultural ampli però —a part de l'Association des Juristes Berbères de France— no existeixen encara associacions especialitzades i amb objectius professionals ben definits: sindicats, editorials, fundacions... ni tampoc guarderies o escoles, etc.

Malgrat aquest nivell encara poc desenvolupat de l'associacionisme, existeix una certa dinàmica que permet el desenvolupament modest però regular d'activitats culturals (cursos de llengua, exposicions, conferències, concerts de cançó amaziga, etc.) i de mobilitzacions, en l'àmbit acadèmic i de la recerca. Els avanços han estat més importants al llarg dels darrers decennis; és especialment remarcable, per exemple, l'expansió de la prova facultativa de llengua amaziga a l'examen de Bac francès, que ha tingut una participació exponencial: d'unes desenes de participants als anys setanta s'ha passat a xifres que sobrepassen el miler anual els anys noranta. En el camp de la recerca és remarcable l'activitat del Centre de Recherche Berbère de l'INALCO (Institut National des Langues et Civilisations Orientales) de París, que impulsa la publicació regular de treballs de recerca a més d'animar cursos dels tres cicles universitaris amb centenars d'alumnes. A la Universitat de Provença (Ais de Provença) existeixen també ensenyaments de nivell universitari de llengua amaziga des de 1981.

A partir dels anys vuitanta la recerca s'expandeix. D'una banda s'internacionalitza (els treballs de recerca van més enllà del marc estrictament francès, que era el seu feu tradicional) i d'altra banda també es generalitza a tot el nord d'Àfrica. Les tesis sobre llengua i literatura amazigues defensades a França d'ençà de la descolonització sobrepassaven l'any 1998 el centenar i els seus autors eren majoritàriament marroquins o algerians.

La situació sociopolítica de la població amaziga a Europa ha anat guanyant nous espais. Es partia d'un prejudici provocat pel caràcter araboislàmic oficial dels estats nord-africans que nega la identitat amaziga de la població immigrada, però s'ha aconseguit anar vençant aquest prejudici després de llargs anys d'esforços. A escala sobretot municipal i principal-

ment als Països Baixos, es comença a prendre en consideració a partir dels anys noranta el caràcter amazig de la població a l'hora d'elaborar materials informatius adreçats a la immigració i en la concessió d'ajuts per a manifestacions culturals i en la disposició d'espais de radiodifusió regulars.

La consciència lingüística de la població immigrada es va, doncs, mantenint als països europeus de manera paral·lela al desenvolupament que està experimentant durant les darreres dècades als països d'origen.

LA LLENGUA AMAZIGA EN EL CONTEXT DE L'EMIGRACIÓ ALS PAÏSOS CATALANS

Abast geogràfic i perspectiva històrica

El contacte lingüístic entre la llengua amaziga i la llengua catalana té lloc en el marc geogràfic identificat sota la designació de Països Catalans; és aquest àmbit territorial el que ha de constituir, doncs, l'àrea adequada d'estudi. Diferents prejudicis ideològics o polítics han portat a enfocaments erronis de la recerca tal com recordarem més endavant.

En primer lloc convé situar aquesta relació en una adequada perspectiva històrica. Les relacions comercials i culturals entre el nord d'Àfrica i les terres catalanes són antigues. En una primera època es tracta de relacions establertes per la mediació de pobles colonitzadors de la Mediterrània oriental com els cartaginesos, els quals, amb seu a la Tunísia actual, dominaren especialment entre els segles VII i el II aC les costes de la Mediterrània sud-occidental i concretament els ports nord-africans de Melilla, Tànger i Larraix, i entre els del territori català actual Eivissa, Alacant i Sagunt.

La romanització posterior posà sota el mateix domini les dues ribes de la Mediterrània, entre les quals es desenvolupà un notable tràfic comercial i intercanvis culturals importants constatats entre d'altres aspectes en el procés de cristianització de la costa catalana actual per part d'evangelitzadors provinents del nord d'Àfrica. Alguns exemples d'aquesta primera influència llatina se'ns mostren en una colla de mots d'arrel coincident amb el català. Tenint en compte que els noms masculins amazigs comencen amb una *a* i els femenins tenen una *i* inicial i final, en general, podem reconèixer en noms com *aqninni*, *asnus afullus*, *tafirast*, *tilintit*, *tabburt*, *taghawsa*, ... mots catalans com *conill*, *ase*, *poll (astre)*, *pera*, *lletilla*, *porta*, *cosa/causa*...

El contacte més intens entre les poblacions d'una banda i l'altra de la Mediterrània (i que té lloc en un moment en què ja s'estava conformant la llengua catalana) cal assenyalar-lo, sens dubte, amb la conquesta arabomusulmana de finals del segle VII i principis del segle VIII. Aquesta conquesta de l'àrea global que considerem s'inicia a la zona nord-occidental d'Àfrica el 670 dC (fundació d'al-Qayruan, prop de Tunis) i es prolonga pel sud d'Europa fins al 732 (batalla de Poitiers). Es tracta d'una situació de dominació política que es mantingué a la Catalunya Vella menys de dos segles, fins al segle IX, però que a la Catalunya Nova durà entre quatre-cents i cinc-cents anys, fins als segles XII i XIII segons les zones. Aquesta dominació comportà l'existència d'un poblament amazig remarcable especialment en algunes àrees de la Catalunya Nova, particularment al País Valencià i a Mallorca. Un bon nombre de topònims testimonien aquest poblament. A la zona de la Catalunya Nova en sentit ampli, el nombre de testimoniatges és més gran, amb una important quantitat de topònims sorgits de noms gentilicis que, encara que començats amb el prefix àrab *beni-* o *bani-*, són d'origen amazig. En alguns casos les etimologies mostren clarament aquesta

procedència: Favara < Hawwara; Atzeneta < Zenata, etc. D'altres exemples de lèxic ens mostren la coincidència entre el català i l'amazig en alguns termes d'origen oriental vehiculats per la llengua àrab com: *qatifa* (catifa), *abarnus* (barnús), *lkharxuf* (carxofa), *badenjal* (albergínia), *lqahwa* (café), *atarjman* (torsimany-traductor), *ssekkwer* (sucre), *sserwal* (saragüells-pantalons)...

Dins el conjunt dels nous pobladors, la població d'origen àrab era minoritària però va dominar políticament i culturalment damunt la majoria amaziga, i d'això n'és mostra el fet que els manlleus lingüístics principals del català provinents d'aquest contacte de cinc segles entre la població nord-africana i la catalana s'hagin d'atribuir a l'àrab.

A més d'aquesta relació de veïnatge i de convivència les relacions entre els catalans cristians i la població nord-africana musulmana foren intenses. Hi ha documentades relacions comercials i projectes de missions religioses amb Tunis a la primera meitat del segle XIII. Al llarg dels segles XIII i XIV s'establiren relacions amb d'altres ports del nord d'Àfrica com Alger, Bugia i Tremissèn (és a dir, preferentment a les costes dels territoris actuals d'Algèria i Tunis dins els límits que fixà per a la Corona d'Aragó l'anomenada Concòrdia de Montegudo a partir de l'any 1291).

Mostres d'aquestes relacions són l'activitat de Ramon Llull, que escriví en català i àrab i visità Tunis i Bugia amb propòsits evangelitzadors. I també la vida d'Anselm Turmeda, frare franciscà originari de Mallorca convertit a l'islam amb el nom d'*Abd Al-lah al-Turjuman* i resident a Tunis, el qual escriví igualment en català i en àrab. Mikel de Epalza analitza a la Gran Enciclopèdia Catalana, a l'article referent a Anselm Turmeda, la personalitat cultural d'aquest escriptor com "un exemple de les complexes relacions i aculturacions entorn de la Mediterrània abans de l'enfrontament antiislamista [...] del segle XVI".

La presència otomana al nord d'Àfrica ("Barbaria" en aquesta època) a partir del segle XVI i la política agressiva espanyola a la Mediterrània crispen les relacions entre una banda i l'altra de la mar. És de resultes dels conflictes sorgits de l'enfrontament entre cristians i musulmans que es va anar estenent una ideologia de tipus racista que es tradueix en una hostilitat i una desconfiança creixents entre "moros" i "cristians". Malgrat tot, les relacions comercials i culturals a la Mediterrània occidental es mantenen, tal com ho demostra el desenvolupament en aquesta àrea d'una llengua franca de base neollatina coneguda amb el nom de *sabir* i utilitzada per totes les poblacions costaneres.

Les relacions posteriors a aquest enfrontament ja tenen la forma d'agressions colonials dels estats espanyol i francès al nord d'Àfrica, que es començaran a manifestar al segle XVI.

La població catalana participà, amb graus diferents de compromís, en aquestes empreses. La conquesta francesa d'Alger l'any 1830 comptà amb la col·laboració dels ports menorquins i obrí pas a una intensa emigració menorquina a Algèria. Els anys 1859-60 tingué lloc l'anomenada Guerra d'Àfrica, en què soldats catalans encapçalats pel general Prim participaren en la reducció de la revolta del Rif. També a finals del segle XIX té lloc una important emigració de població d'Alacant cap a Algèria, concretament a Orà (regió on ha perviscut fins a èpoques recents una població de llengua catalana que se servia del parlar conegut com a *patuet* o *pataouet*). L'emigració i la guerra eren en la majoria dels casos una sortida a una situació de misèria extrema. L'allistament forçat a la guerra provocà, però, en la major part de la població catalana fortes reaccions contràries, la més important de les quals fou la revolució de 1909 anomenada Setmana Tràgica.

La revolta d'Abdelkrim, que mantingué una República del Rif entre 1921 i 1926, i que només fou vençuda per l'acció combinada dels exèrcits espanyol i francès, fou un altre ele-

ment de confrontació que oposà tots dos pobles encara que es tractés per part dels catalans d'una participació parcial i per mediació d'aquests exèrcits colonials. Tot seguit ho fou també la guerra de 1936-39 a l'Estat espanyol en la mesura que un nombre significatiu de soldats marroquins participaren en les operacions bèl·liques al costat del bàndol franquista.

Aquestes experiències han contribuït, doncs, a aprofundir la incomprensió entre catalans i marroquins (i particularment entre catalans i rifenys) que s'ha prolongat com a ideologia de fons segregada al voltant d'aquesta relació.

A la segona meitat del nostre segle té lloc un flux de població de tipus més econòmic afavorit pel desenvolupament dels mitjans de transport i dels mitjans d'informació. Pel que fa a les relacions més estables de poblament, cal constatar sobretot l'emigració massiva de mà d'obra marroquina als Països Catalans, aspecte que desenvolupem a l'apartat següent. Les noves relacions comportaran també una certa evolució de les actituds tal com assenyalarem.

Els intercanvis culturals a la Mediterrània occidental resten encara com un camp de recerca a desenvolupar, ja que l'estudi de fenòmens importants com el *sabir* i el *patuet* o dels manlleus nord-africans de mots neollatins han estat objecte d'enfocaments poc rigorosos deguts en general a la ignorància de les realitats lingüístiques presents en l'evolució històrica d'aquesta zona. Mots com *esbitar* (hospital), *tbanta* (davantal) o *bakaya* (bacallà) de la llengua amaziga no poden ésser explicats sense recórrer al conjunt catalanooccità. La denominació mateixa catalana insular del gat (*moix*) no s'explica sense el contacte amb la designació amaziga (*muc*, pronunciada "muix").

La immigració contemporània

L'emigració marroquina a Catalunya és el resultat d'una situació econòmica d'extrema pobresa d'una part considerable de la població del Marroc (a finals dels anys noranta, el 37% de la població urbana i el 45% de la població rural del Marroc es trobaven sota el llindar de la pobresa, segons l'estudi MAC, citat a la bibliografia adjunta). Comença als anys seixanta com a conseqüència de la situació econòmica que seguí la independència del Marroc l'any 1956. Les terres abandonades per antics colons europeus no són repartides entre la pagesia en general, sinó que cauen en mans d'una elit de terratinents. La persistència d'una oligarquia política i econòmica frena la realització d'una reforma agrària. Aquest fet i l'emigració en massa provoquen el descens dels rendiments agraris i la necessitat per al Marroc d'haver d'importar productes bàsics com blat i te. A partir del 1978 s'engega un Pla d'estabilització que no resol la situació, sinó que comporta encara un deteriorament de les condicions de vida de la població, de tal manera que als anys vuitanta tenen lloc importants revoltes urbanes que són reprimides amb duresa per les autoritats del règim monàrquic.

A partir de 1983 comença una nova etapa en què s'aplica l'estratègia liberalitzadora preconitzada per l'FMI i pel Banc Mundial amb un balanç social també negatiu. L'agreujament de la situació fa, doncs, que la immigració d'origen marroquí s'incrementi de manera especial a partir de la segona meitat dels anys vuitanta, en què l'ingrés legal de població d'aquest origen al conjunt del Principat ja supera el miler de persones anual.

Tal com ho hem apuntat al capítol precedent en parlar de la immigració a Europa, la immigració als Països Catalans dins l'Estat espanyol s'ha presentat tardanament i fonamentalment al llarg dels anys vuitanta. I tal com ho hem assenyalat a l'inici de l'article, és d'origen fonamentalment rifeny i amb una majoria de la regió de Nador. L'emigració

rifenyia té una llarga tradició migratòria, ja que havia començat ja el segle passat cap a Algèria i sovint des d'allí a Europa.

El nombre total de marroquins immigrants al conjunt dels Països Catalans és difícil de conèixer amb certesa pel fet que la població regularitzada és una part força reduïda de població realment existent (segons l'estudi MAC, al voltant d'un 20%). Una xifra global dels marroquins establerts als Països Catalans es podria avaluar en unes 120.000 persones. I d'acord amb les proporcions parcials conegudes, es pot avaluar que almenys una meitat d'aquesta població és formada per rifenys, de llengua amaziga, és a dir, en unes 60.000 persones, de les quals unes 40.000 són procedents d'una mateixa regió, la de Nador (comunitat dels *iqerayen*).

La població immigrada era a principis dels noranta majoritàriament masculina en un 79% (segons la font esmentada, MAC) i treballava en feines no qualificades de la indústria i la construcció (un 52%), de l'agricultura (un 29%) i dels serveis (18%).

La població rifenyia es troba concentrada en comarques i poblacions concretes. A part de les grans capitals com Barcelona i València, cal assenyalar els nuclis del Baix Llobregat (amb la població de Viladecans com a lloc de concentració màxima), el Baix Empordà (especialment Palafrugell), Osona (particularment la vila de Manlleu) i el Maresme (sobretot Mataró).

El Molgny comenta diferents repercussions del fenomen migratori recent a la comarca d'Osona. La situació de la població immigrada és d'una gran precarietat laboral amb dificultats legals, d'habitatge i fins i tot amb nombrosos casos de clandestinitat. Els primers contactes (generalitzats a finals dels anys vuitanta) mostren un desconeixement mutu entre els immigrants i la població autòctona (tant pel que fa a la llengua com als costums i a les tradicions). Aquest desconeixement es veu reforçat per situacions d'indiferència, de manca de comunicació i d'explotació laboral.

Amb la regularització de la situació legal (sobretot a partir de 1991) i l'estabilitat laboral i social, la situació de la població immigrada millora i es comencen a desenvolupar activitats col·lectives. Les més generals van destinades a objectius religiosos, amb la construcció de mesquites a Vic i a Manlleu. Més endavant es desenvolupen les activitats culturals i també apareixen manifestacions de la consciència de l'amaziguitat especialment entre la població més jove.

Segons Abdelghani El Molgny, Catalunya és un lloc d'emigració preferit pels amazigs per damunt d'altres zones de l'Estat espanyol per la seva capacitat d'oferir llocs de treball però també pel seu acolliment i pels sentiments d'identitat que inspira i revela en els *amazighen*. Se sent a dir per exemple entre els pertanyents a aquesta comunitat, que la llengua (el tamazigt) és el català del Marroc. La defensa dels drets lingüístics i culturals dels catalans és un element de referència per als amazigs conscients de la seva identitat.

Dins la joventut, cal assenyalar la situació de les noies que veuen sovint en el reconeixement de la identitat amaziga una possibilitat d'escapar-se de la repressió que pateix la dona en general en la societat musulmana tradicional dels països d'origen. La defensa de l'amaziguitat per a les noies que viuen en una societat moderna com la catalana es mostra per a elles com un instrument que els permet de mantenir els seus drets com a persones sense perdre les arrels de la llengua i la cultura dels seus pares.

Pel que fa a la llengua utilitzada pels amazigs en els seus contactes, cal assenyalar que existeix una tendència a servir-se de l'espanyol, deguda tant a qüestions d'ordre sociolingüístic, que marquen la llengua espanyola com la socialment més útil, com al fet que la població immigrada del Rif ja parteix amb unes nocions d'espanyol heretades del passat

colonial general i mantingudes pel contacte amb les àrees colonials actuals. Existeix entre els adults una certa dificultat per millorar el nivell de llengua: manca de temps material, manca de cursos, mínim de relació amb la població autòctona, ja que sovint l'activitat quotidiana es limita a la feina i a la compra, la pròpia subvaloració de creure's en una edat no apta per a l'aprenentatge, etc. Aquest fet canvia molt en la població més jove. Concretament a la comarca d'Osona, la comunicació dels infants amb la població autòctona es fa en català. En aquests moments no disposem de dades més generals quantificables.

La vida associativa de la població amaziga als Països Catalans és encara incipient. El nucli sens dubte més avançat, el de la comarca d'Osona, ha desenvolupat a partir sobretot dels anys noranta diferents associacions (com Jameiat Essalam, de Manlleu, i AMIC –Associació Motivadora de la Integració i la Convicència–, de Vic) que, havent nascut com a organitzacions d'immigrants, han anat evolucionant cap a la promoció de les qüestions amazigues.

La presència de la llengua amaziga en l'àmbit de l'ensenyament és actualment encara petita. El llibre *La llengua rifeña* (citada a la bibliografia), la primera edició del qual data del novembre de 1995, ha donat lloc a estendre el coneixement d'aquesta realitat lingüística especialment en una quinzena de nuclis de població on s'han pogut organitzar presentacions i entre ensenyants i professorat universitari. Fins a la data actual se n'han difós uns vuit-cents exemplars, la meitat dels quals han anat a parar als nuclis principals de població rifeña contactats. L'any 1996-97 s'ha fet a Vic un curs de rifeña per a població catalana que ha aconseguit molt d'èxit. I des de l'any 1998 es fan cursos anuals de llengua amaziga (variant taixelhit) a Barcelona (Institució SOS Àfrica). A la comarca d'Osona existeix també un programa (*ayrau imazighen*) a ràdio Manlleu en rifeña i en català.

En l'àmbit universitari es fan cursos de llengua amaziga a la UAB (d'ençà de 1992) i s'han fet també en aquesta universitat i a la Universitat Catalana d'Estiu cursos de llengua i cultura amazigues. La sensibilització respecte a aquesta realitat cultural i lingüística ha esdevingut també creixent als Països Catalans al llarg des darrers anys, tal com ho pot mostrar un breu repàs de la premsa catalana. Amb tot, l'estatus social i polític de la llengua amaziga no ha experimentat cap canvi, ja que les ideologies lingüístiques en vigor no han evolucionat. Així, mentre els sectors més dinàmics de la immigració amaziga propugnen una política lingüística que, promovent el caràcter de llengua social del català, permeti alhora la conservació i el desenvolupament de la llengua amaziga, la ideologia política oficial en qüestions lingüístiques es troba empantanegada en plantejaments purament bilingüistes.

Abordar la qüestió de la política lingüística adequada a la defensa i promoció de la llengua amaziga demana un replantejament a fons de les bases sobre les quals se sostenen els pressupòsits ideològics del bilingüisme institucional.

No és la nostra funció aprofundir aquí una qüestió que instàncies prestigioses ja han aclarit en molts aspectes. La Declaració Universal dels Drets Lingüístics aprovada a Barcelona el mes de juny de 1996 suggereix unes línies d'aclariment que no s'haurien de menysprear.

BIBLIOGRAFIA

- APPLEGATE, Joseph R. "The berber languages", a *Current Trends in Linguistics*. París: Mouton, The Hague (vol. 6, p. 586-661).
- BASSET, André (1952), *La langue berbère*. Londres-Nova York-Toronto: Oxford University Press.
- BOUKOUS, Ahmed (1995), *Société, langues et cultures au Maroc - Enjeux symboliques*. Rabat: Université Mohamed V, Faculté des Lettres et des Sciences Humaines.
- CADI, Kaddour (1987), *Système verbal rifain*. CNRS Selaïf, Paris.
- CAMPS, Gabriel (1994a) "Els berbers, mite o realitat", a *Les Cultures del Magreb*, Barcelona: Institut Català d'Estudis Mediterranis.
- CAMPS, Gabriel (1994b), "Mito o permanència bereber, a *Imazighen del Magreb entre Occidente y Oriente*, Granada: Rachid Raha editor.
- CAMPS, Gabriel (1984), *Avertissement - Être berbère Encyclopédie Berbère*. Vol. I, Edisud, Ais de Provença.
- CHAKER, Salem (1998), *Berbères aujourd'hui*. L'Harmattan, París.
- CHAKER, Salem (1997), "La langue berbère en France. Situation actuelle et perspectives de développement", a *Enseignement des langues d'origine et immigration en Europe : Langue maternelle ou langue d'État* INALCO / CEDREA-CRB, París (p. 15-30).
- Declaració Universal dels Drets Lingüístics*, Barcelona, 1996 [Comité de Seguiment, Canuda, 6, 5è pis - 08002 Barcelona / Tel: 93 318 32 98 / correu el.: dudl@linguistic-declaration.org. / web: www.linguistic-declaration.org].
- GALAND, Lionel (1988), "Le berbère", a *Les langues dans le monde ancien et moderne (Chap. IV)*, París: éd. CNRS.
- GUICHARD, Pierre (1988-89), "Els «Berbers de València» i la delimitació del País Valencià a l'alta edat mitjana", a *Afers* núm. 7 (p. 69-85).
- LAOUST, E. (1920), *Mots et choses berbères - Notes de linguistique et d'ethnographie - Dialectes du Maroc*. Rabat: Société Marocaine d'Édition. 1983.
- [MAC] - JOË (Col·lectiu) (1994), *Marroquins a Catalunya*. Barcelona: Institut Català d'Estudis Mediterranis-Enciclopèdia Catalana.
- RAHA, Rachid (ed.) (1994), *Imazighen del Magreb, entre Occidente y Oriente*. Granada: Rachid Raha Ahmed editor.
- TAIFI, Mouloud (1994), "Unité et diversité du berbère - Détermination des lieux linguistiques d'intercompréhension", a *Études et Documents Berbères*. París: INALCO.
- TILMATINE, Mohamed (éd.) (1997a), *Enseignement des langues d'origine et immigration en Europe: Langue maternelle ou langue d'État* París: INALCO/CEDREA-CRB.
- TILMATINE, Mohamed (1997b), "L'enseignement des langues maternelles en Europe: la fin d'une mystification?", a *Enseignement des langues d'origine et immigration en Europe: Langue maternelle ou langue d'État*. París: INALCO/CEDREA-CRB (p. 69-101).
- TILMATINE, Mohamed (1997c), "Les Oulémas algériens et la question berbère: un document de 1948", a *AWAL (Cahiers d'Études Berbères) n. 15*. París: Fondation de la Maison des Sciences de l'Homme (p. 77-90).
- TILMATINE, Mohamed (1996), "État-Nation et revendication berbère: quel(s) modèle(s) pour l'Algérie?", a *La question amazighe en 1996 (Table Ronde)*. Argenteuil: Mouvement Culturel Berbère-France (pp. 23-34).
- TILMATINE, el Moghly, CASTELLANOS, Banhakeia (1997), *La llengua rifenya - Tutlayt Tarifit* Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.